

Jana Bělohlávková

"Co je do zahrady, když není básní v zcela zvláštním tónu složenou?" Tato Eichendorffova otázka naznačuje ideál romantické zahrady, jejíž lyrické náladové zaměření se přimyká k sentimentálnosti.^{1/} Ale co bylo dříve dáno formou, stává se nyní obsahem. Místo kulis, stafáží a nápisů, které útočí na city a vyvolávají literární inspiraci, má teď příroda sama mluvit a zaujmout člověka svým kouzlem.

Mluví-li se o zahradách nebo parcích přelomu 18. a 19. století, používá se několika výrazů, odvozených obvykle z jiných uměleckých směrů, svědčících zároveň o různých přístupech ke zpracování této otázky. Často se používá termínů přírodně krajinářský nebo anglický park, klasicistní, sentimentální či romantický. Zatímco v prvním případě se jedná o slohové označení převzaté pro zahrady z dějin umění a obecné historie, přírodně krajinářský park představuje termín zahradní teorie, označující způsob založení. Nejproblematictější je výklad dvou zbývajících pojmů, neboť ty se obracejí ke smyslu a náplni zahrady a mohou být použity i jako nadčasové.

Park doby klasicismu představuje zpravidla celistvé umělecké dílo, na němž se kromě vlastního zakladatele a zahradníka podílí architektura, sochařství, malířství, literatura a filozofie.^{2/} Krajinomalba do jisté míry předznamenávala další směr vývoje zahradního umění. Krajinářství inspiruje básnictví a básnictví se odráží v malířství a obojí nachází svůj výraz v zahradním umění. Proto je třeba k pochopení sentimentální a romantické zahrady obrátit pozornost k těmto uměleckým oborům.

Nejcitlivěji se názory na zahradní umění, teorie a vkus odrážejí v dobové literatuře. Nikdy předtím nehrála zahrada a zahradní umění v díle básníka a spisovatele takovou roli, nikdy předtím nebyla takovým zdrojem síly a inspirace, jako právě v období klasicismu. Zahrady jsou opěvovány, zbožňovány, ale i kritizovány. Stávají se nerozlučným druhem a přítelem

člověka - umělec vychází z domu do zahrad, aby mohl tvořit. Lze říci, že dotvoření myšlenky sentimentální zahrady, které nebylo možno uskutečnit zahradními prostředky, našlo své naplnění a uskutečnění na poli literatury. Jejich vnějším projevem je především drobná architektura.

U kolébky sentimentálních zahrad stál William Chambers, který po návštěvě Číny uveřejnil práce *Design of Chinese Buildings /1757/* a *Dissertation on Oriental Gardening /1772/*, které měly bouřlivý ohlas a ovlivnily víc než čtvrt století zahradní umění a vzbudily zájem o exotické orientální země. Zde také poprvé padlo slovo o náladové zahradě. Od této doby začínají v zahradách vyrůstat čínské pavilóny a altánky. Teoretické základy vytvořil kielský profesor filozofie C. C. L. Hirschfeld pětisvazkovým dílem *Theorie der Gartenkunst /Lipsko, 1779-1785/*.

Sentimentální zahrada je postavena na kontrastech, které mají v člověku vyvolávat určité pocity. Hory mají vzbuzovat úžas a slavnostní náladu, obdiv, úctu. Pahorkatina naproti tomu působí svou linií veselost. Údolí je místem samoty, klidu, vyvolává melancholii, snění. Skála je schopna vzbudit údiv, úděs, dává krajině heroický charakter. Louka způsobí zase uklidnění mysli. Hirschfeld zachází do jednotlivých detailů a nabízí celou paletu možností zahradníkovi, tentokrát již rodičímu se krajináři, pomocí nichž lze vyvolat plnost pocitů. Rovněž i stavby mohou vyvolávat nálady. Jejich původní účel ustupuje vlivu, jakým působí na člověka. Zahrada se začíná označovat jako zrcadlo duše.

Probouzející se smysl pro romantiku a historii ohlašuje nástup klasicismu. Záhy se objevují nové prvky a inspirační zdroje, jimiž je především architektura antická a středověká. Započetí vykopávek v Itálii vzbuzuje v intelektuálovi zájem o klasickou archeologii, který se přeneseně v zahradním umění projevuje rozmělněním původních velkorysých myšlenek - budováním antických chrámků a soch. Příkladem rané fáze je anglický architekt W. Kent. Tak se z původní zahrady čínské stává stále více zahrada sentimentální. Chinoiserie vstupuje do nového období jako poslední ohlas rokoka. Záliba v bizarních tvarech spojuje dokonce čínský a gotický styl, čímž získává zahradní

architektura zvláštní romantický rys. Záliba v mešitách, chrámech, obeliscích, sfingách, pyramidách, kioscích byla stupňována tajemností zednářských společností, jak je vyjádřeno např. v Kouzelné flétně. Teprve nyní, zásluhou Rousseauova vyličení v Nové Heloise, získávají smysl eremitáže - dříve atrapy, místa náboženského rozjímání. Slohové stavby se stávají samy nositeli nálad - jejich smysl plně ustupuje fasádě. Antický chrám je symbolem hrdinství, přátelství, také radosti a optimismu, ruina už není malebná dekorace, ale pomník pomíjejícínosti a rozpadu. Vnitřní zahloubání se do minulosti, vzpomínky na nesmrtelné genie se podporovaly pomocí pomníků a uren, u kterých se mohlo sedět, přemýšlet, snít, radovat se a plakat.^{3/}

Zároveň se však proti sentimentálním a vyumělkovaným čínsko-anglickým zahradám začíná zvedat vlna odporu, v Anglii vedená Williamem Masonem a Humpry Reptonem, v literatuře je kritizuje zejména Goethe a Rousseau, kteří v nich postrádají "prostotu přírody."^{4/} Měla se omezit jakákoliv přemíra ve výzdobě, doporučují se čisté formy klasického tvarosloví ve smyslu Winckelmannovy teorie. Na evropské pevnině, zejména v Německu, se pozvolna inklinuje k jakési střední cestě mezi francouzským a anglickým typem parku, kde hraje hlavní roli strom jako tvůrce krajinné scenérie. Zahradní architekturu kolem roku 1800 charakterizují ve smyslu klasicismu odpočívadla a chrámky, na mírném kopci stojící monopteros, nesený sloupy ionského řádu.

Jaká byla však v této době situace u nás? Odkud čerpali zakladatelé českých zahrad podněty? V odpovědi na tuto otázku musíme v první řadě konstatovat nedostatek domácí literatury. Po dnes již klasických studiích Wirthových^{5/} se systematictěji věnoval tomuto námětu Pavel Naumann a Zdeněk Dokoupil, od jejichž syntetických prací uplynulo třicet let.^{6/} V současnosti se studium úspěšně rozbíhá spíše v oblasti dendrologie.^{7/} Dějiny umění mají vůči historické zeleni stále velký dluh. Z poslední doby, respektive desetiletí, lze jmenovat příspěvky Otakara Kuči,^{8/} Olgy Bašeové,^{9/} Jaroslava Petru,^{10/} A. M. Svobody^{11/} a několika dalších,^{12/} které vycházejí roztráštěně v Památkách a přírodě, Staleté Praze, Architektuře

ČSR; nelze opominout ani zprávy krajských středisek památkové péče a ochrany přírody a průvodce po jednotlivých zámeckých objektech. Významným podnětem k rozšíření studia jsou mezinárodní symposia ICOMOS^{13/} a pravidelné domácí konference.^{14/} Poměrně málo vyvinuté studium českých zahrad v současnosti může být i do jisté míry způsobeno slabou tradicí domácích zahradních teorií v minulosti. V Čechách se nikdy nevytvořila vlastní domácí teorie a průrazná škola jako ve Francii a Anglii. Anglické zahradní umění se k nám dostávalo jako import především prostřednictvím sousedního Německa. Jako hlavní vzory působily slavné parky ve Wörlitz, Muskau /Mužákov/ a Köstritz. Přesto však údobí anglického krajinářského parku vytvořilo v našich zemích díla špičkové evropské úrovně.

Zásady, na nichž je budován přírodně krajinářský park, pronikají do českých zemí od poloviny 18. století. Nejčastějším příkladem je kuriózní sentimentální zahrada ve Slezských Rudolicích hraběte Josefa Vojtěcha z Hodic z poloviny 18. století, kterou obdivoval i dokonce Voltaire a Bedřich II. Pruský. Je to rovněž jeden z řídkých případů, který našel odezvu v české literatuře první poloviny 19. století, v díle F. B. Mikovce a Kollárově Slávy dcera.^{15/} Ranou klasicistní fází reprezentovaly u nás v poslední třetině 18. století parky v Červeném Hrádku, Vlašimi, Krásném Dvoře, Nových Hradech, Veltrusích, Červeném Dvoře, na Moravě v Lednici a Kroměříži. Z bohaté škály anglických parků, jejichž domácí vývoj dosáhl tehdy vrcholné formy, se v našich zemích uplatňují zprvu značně různorodé vývojové fáze a prvky. Jednalo se zpravidla o vyspělejší a pokročilejší kopírování dobových módních vzorníků a grafických děl.^{16/}

V závěru svého příspěvku bych se chtěla zmínit o specifických pramenech k dějinám zahradního umění, o dobových časopisech, které přinášejí právě tyto návrhy zahradní architektury. Tak jako nemáme v Čechách vlastní teoretické spisy, nepodařilo se mi zjistit žádný časopis, vydávaný u nás v této době, který by se zabýval výslovně zahradním uměním a architekturou. Existovaly a velké oblibě se těšily u českých šlechtických majitelů především časopisy německé. Zahradní produkci ovládali 84-
hlavně vydavatelé v Lipsku, Výmaru a Berlíně. Chtěla bych se 94

zaměřit na jeden z nich - Ideenmagazin - který vycházel od roku 1796 v Lipsku a do roku 1806 v něm bylo zveřejněno na 400 mědirytin s 1000 návrhy. Pro velký ohlas byl v roce 1806 obnoven pod názvem Neues Grosses Ideenmagazin a vycházel současně v Londýně, Paříži, Štrasburku, Haagenu, Petrohradě, Moskvě, Pešti a Florencii. Ročně přinášel čtyři čísla s 8-10 rytinami s textem v jazyce německém a francouzském. Přispívali do něj architekti, hlavně němečtí, s návrhy buď již realizovanými, nebo dosud neprovedenými. Význam tohoto časopisu přesáhl rámec střední Evropy a jeho prostřednictvím pronikly do širokého mezinárodního povědomí nejvýznamnější české parky jako je Vlašim a Veltrusy.^{17/}

POZNÁMKY

- 1/ Paul Landau, Camillo Schneider, Der deutsche Garten, Berlín 1928, s. 257.
- 2/ Rudolf Sühnel, Der Park als Gesamtkunstwerk des englischen Klassizismus am Beispiel von Stourhaed, Heidelberg 1977, s. 26.
- 3/ Výmluvným svědectvím o tom jsou nápisy na těchto architektonických památkách:

Wer deine Freude kennt, einfältige Natur,
Wünscht keine Schätze, wünscht sich eine Hütte nur,
Und einen kühnen Quell und einen kleinen Wald,
Worin das Abendlied der Nachtigall erschallt.

Oh, wie schön ist alles hier!
Derimene kam zu mir
In der Laube Schatten,
Wo die Geissblatranken blühen
Und mit duftendem Jasmin
Sich begatten.

Velmi pěkný a typický nápis byl také v zahradě Dinkelsbühlu, který v překladu zní takto: Přišel jsem na místo svého zrození a ptal jsem se: "Přátelé z mého mládí, kde jste? A osvěna odpovídala: Kde jste?" Paul Landau, s. 201-203.

- 4/ Vtipné narážky se objevují v díle J. W. Goetha, Triumph der Empfänglichkeit:

Denn, notabene! in einem Park
Muss alles Ideal sein,
Und - salva venia - jeden Quark
Wickeln wir in eine schöne Schal' ein.
So verstecken wir zum Exempel
Einen Schweinestall hinter einem Tempel,
Und wieder ein Stall, versteht mich schon,
Wird gradewegs ein Pantheon.
Die Sach' ist, wenn ein Præder drin spaziert,
Dass alles wohl sich präsentiert;

Wenn 's dem dann hyperbolisch dünkt,
Posaunt er 's hyperbolisch wieder aus,
Freilich, der Herr vom Haus
Weiss meistens, wo es stinkt.

- Goethes Sämtliche Werke, Jubiläums Ausgabe, Stuttgart, Berlin 1940, Bd. 7, s. 250.
- 5/ Zdeněk Wirth: Pražské zahrady I., II., Praha 1943; Evropská zahrada, zvl. ot. z Krásky našeho domova, roč. VI, Praha 1911, s. 32; Dobříšský zámek, Umění XI, 1938; Babiččino údolí, Praha 1953; Státní zámek v Kynžvartě, Praha 1954; Kynžvart, Praha 1966; Pražské zahrady, in: Kniha o Praze 1931; Česká zahrada, Styl XVIII, 1933-1934; Cibulka, Ochrana památek 1957, s. 24-31.
Zd. Wirth, J. Benda, Státní hrady a zámky, Praha 1955.
- 6/ Z. Dokoupil, P. Naumann, D. Riedl, I. Veselý, Historické zahrady v Čechách a na Moravě, Praha 1957, s. 129; Z. Dokoupil, Zahrada a Park v historickém vývoji, skriptum, Praha 1957, s. 119.
- 7/ Poslední soupisovou velkou prací je kniha Karla Hieke, České zámecké parky a jejich dřeviny, Praha 1984, s. 464 a od téhož autora Moravské zámecké parky a jejich dřeviny, Praha 1985, s. 307, kde je rovněž rozsáhlá bibliografie k tématu. Dále se soustavně věnuje této problematice A. M. Svoboda.
- 8/ O. Kuča: K otázkám historických zahrad, Památky a příroda 1978, č. 3, s. 182-185; Kapitoly z vývoje krajinářské architektury, Architektura ČSR 1970, č. 3, s. 109-117; Zahrady a parky v českých zemích, Architektura ČSSR XXV, 1966, č. 9-10, s. 633-641; Vývoj zahrad, parků a krajinářských úprav. In: Kafka a kol., Krajinářské sadovnictví, Praha 1970, s. 202-271; Zur Entwicklung der europaischen Park- und Gartenlandschaft. Diss.-Techn. Univ. Berlin-Charlottenburg, 1974, s. 100.
- 9/ O. Baševová: Význam historických zahrad pro život současného člověka, Památky a příroda 1978, č. 3, s. 147-151; Historické parky v současnosti, Staletá Praha X, 1980, s. 128-137.
- 10/ J. Petrá: Ke komplexní dokumentaci historické zeleně, Památky a příroda 1978, č. 3, s. 167-169; Problémy evidence a dokumentace historické zeleně, Vybrané referáty ze semináře Choltice 13.-16.9.1976, Pardubice 1976, s. 71-72; Uměleckohistorické zhodnocení zahrady, parku a sadu, ibidem s. 49-60.
- 11/ A. M. Svoboda: Grafické listy pražských zahrad a parků, Památky a příroda 1978, č. 3, s. 179-181; Historie a dokumentace pražských zahrad, Staletá Praha X, 1980, s. 138-149; Okrasné dřeviny v přírodních a krajinářských parcích v Praze, Staletá Praha XV, 1985, s. 279-292; Park Průhonice - ein bedeutendes Werk der europäischen Gartenkunst, Beiträge zur Gehölzkunde 1975, s. 3-8.
- 12/ M. Lejsková-Matyášová, Altány, gloriety, saly terreny pražských zahrad a parků, Staletá Praha IV, 1969, s. 154-171. B. Paoáková-Hošťálková, Vývoj a pojetí přírodně krajinářské tvorby v Praze, Staletá Praha XV, 1985, s. 261-278. E. Poche, Zaniklé pražské zahrady, Staletá Praha X, 1980, s. 150-166. Y. Janková, Romantioká architektura v parcích a zahradách, Umění a řemesla 1980, č. 1, s. 42-48.

- 13/ Zasedání ICOMOS k problematice historických zahrad:
- | | |
|-------------------------|----------------------|
| 1/ 1971 - Fontainebleau | 5/ 1979 - Bruggy |
| 2/ 1973 - Granada | 6/ 1981 - Florencie |
| 3/ 1975 - Zeist | 6/ 1983 - Mnichov |
| 4/ 1977 - Kroměříž | 8/ 1985 - Versailles |
- 14/ Přehled domácích zasedání na téma Historická zeleň:
- | | |
|------------------------------------|--------------------------------|
| 1/ 1963 - Praha | 7/ 1980 - Prešov |
| 2/ 1969 - Brno | 8/ 1981 - Plzeň, Mar. Lázně |
| 3/ 1976 - Choltice | 9/ 1983 - Ústí n. Labem |
| 4/ 1977 - Kroměříž, Praha /ICOMOS/ | 10/ 1985 - Konopiště, Veltrusy |
| 5/ 1978 - Praha | 11/ 1986 - Košice |
| 6/ 1979 - Týn n. Vltavou | 12/ 1987 - Praha |
- 15/ Z. Dokoupil a kol., Historické zahrady v Čechách a na Moravě, s. 34.
- 16/ Ō. Kuča, Zahrady a parky v českých zemích, s. 640.
- 17/ Ideenmagazin, č. 43/XIX/, č. 44, č. 45.